

BIȘERICA GRECO-CATOLICĂ DIN SCAUNUL ORĂȘTIEI ÎNTRE 1867-1914

Marius Bârlianu

Evoluția bisericii greco-catolice din Scaunul Orăștiei până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. După intrarea Transilvaniei sub stăpânirea habsburgică începe acțiunea de atragere a românilor la catolicism, pentru a întări religia catolică, care sub principii calvini, aproape că se stinsese cu totul. În cursul lunii februarie 1697, episcopul Teofil convoacă protopopii și preoții cei mai devotați și le explică ocazia ce se ivește pentru clerul ortodox de a scăpa de iobăgie, de multele și grelele sarcini pe care le-au purtat de secole și astfel îi câștigă pentru uniune. Pe baza hotărârii aduse la sinodul din februarie, la 21 martie 1697, s-a redactat *declarația* prin care Biserica pravoslavnică românească din Transilvania se unește cu Biserica Romei. Declarația este semnată de episcopul Teofil și 12 protopopi.¹

Cu toate că declarația de unire a devenit publică și a fost trimisă împăratului, calvinii își exercitau în continuare jurisdicția asupra Bisericii românești. Acțiunea pentru unire continuă cu intensitate. La 10 iunie 1697 au semnat alți 12 protopopi declarația de unire. Dar urgentarea problemei, la Viena, devine pentru moment inutilă, fiindcă în iulie 1697, Teofil a încetat din viață.²

Ales grabnic, cu acordul calvinilor, episcopul Atanasie Anghel a convocat sinodul de la 7 octombrie 1698, în scopul de a clarifica situația. La început au fost invitați numai protopopii, apoi, având în vedere importanța hotărârilor ce trebuiau luate, sinodul a fost întregit cu preoții și cu câte 2-3 fruntași din fiecare parohie. În încheierea actului sfântului sinod de la Alba Iulia, se preciza că în acest chip „ne unim și ne mărturisim a fi mădulele Sfintei Catolicești Biserici a Romei, cum pe noi și rămășițele noastre din obiceiul Bisericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească, ci cu toate ceremoniile, sărbătorile, posturile, cum până acum așa și de acum înainte să fim slobozi a le ține după calendarul vechi (...)”. Unirea cu Biserica Romei s-a făcut păstrându-se intactă religia răsăritului și fără a primi nimic „din toată credința particulară a bisericii catolice și nici vreo dispozițiune în dreptul ei canonic.”³

Declarația de unire de la 7 octombrie 1698 a fost semnată de episcopul Atanasie Anghel și 38 de protopopi districtuali. Printre cei 38 de protopopi semnatori ai actului din 1698 figurează și câțiva protopopi hunedoreni: Ioan din

¹ Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaianu, *Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite, Cluj-Napoca, 1994, p. 62.*

² Ibidem.

³ Apud Ibidem, p. 63.

Hunedoara, Gheorghe din Hațeg, Daniil din Ilia și Simion din Silvaș.⁴ În numele parohilor greco-catolici din Scaunul Orăștiei a semnat protopopul Adam din Cugir.⁵ El semnează textul în limba română „Protopop Adam Cuger”, iar pe cel în limba latină „Pater Adamus de Kudzer”.⁶

Făcând vizitații canonice, cu deosebire în părțile mai „fierbinți” ale diecezei, episcopul Atanasie Anghel s-a convins de rezistența unor preoți și s-a hotărât să convoace un nou sinod la Alba Iulia, în zilele de 4-5 septembrie 1700. Sinodul a avut iarăși o largă participare, fiind prezenți protopopii, fiecare cu „juratul” său, cu câte doi preoți și câte trei țărani fruntași. „Manifestul” de unire a fost semnat de episcopul Atanasie și de 54 protopopi reprezentanți a 1.563 preoți.⁷ Printre ei și protopopul Orăștiei, Adam, reprezentantul celor 25 de preoți ai protopopiatului.⁸

Așadar, la scurt timp după realizarea Unirii cu Biserica Romei, credincioșii greco-catolici din Scaunul Orăștiei erau organizați la nivel local într-un protopopiat și în parohii. Dacă în anul 1700 era amintit protopopiatul Cugirului, în conscripția din 1733 numirea aceasta este înlocuită cu cea de arhidiaconatul Balomirului (*Archidiaconatus Balomirensis*) de care țineau 15 parohii (Balomir, Beriu, Căstău, Cugir, Orăștie, Pricaz, Romos, Romoșel, Săliște, Sereca, Sibișel, Șibot, Turdaș, Vaidei, Vinerea). Prin decretul din 18 iunie 1747 al Mariei Tereza, protopopiatul Balomirului s-a desființat și în locul acestuia s-a înființat protopopiatul Vaideiului din Scaunul Orăștiei. În conscripția din 1765 este menționat protopopiatul Orăștiei cu 14 parohii (Balomir, Beriu, Căstău, Cugir, Orăștie, Pricaz, Romos, Romoșel, Sereca, Sibișel, Șibot, Turdaș, Vaidei, Vinerea). Tot sub această numire apare și în protocolul de alegere a episcopului Ioan Bob din 1782 unde, ca protopop al Orăștiei (*Szászvárosiensis*) este subscris Ioan Papp Ilieș. Aceeași numire se menține până după anul 1801, deși protopopii Orăștiei își aveau reședința în Cugir. În „Șematismul Diecezei Făgărașului” din 1842, protopopiatul acesta este trecut cu numirea de al „Cugirului”. Probabil, schimbările acestea în numirea districtului au provenit de la împrejurarea, că protopopii și-au avut reședința pe rând în Cugir, Orăștie și Balomir.⁹

Unirea cu Biserica Romei era departe de a fi realizată când, la mijlocul secolului al XVIII-lea, au intrat în Transilvania o mulțime de călugări străini, care atrăgeau credincioșii satelor, cărora li se adresau pentru diferite slujbe, deși nu se știa despre ei dacă au sau nu darul preoției, cu toate că îndemneau pe credincioși

⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, în „*** Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, p. 92.

⁵ Protopopiatul greco-catolic și-a avut reședința în Balomir, Cugir și Orăștie, deși districtul a continuat să fie numit al Cugirului. Pentru evitarea unor confuzii noi vom folosi noțiunile de protopopiat și protopop al Orăștiei.

⁶ Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 1990, p. 34.

⁷ S. Prunduș, op. cit., p. 64.

⁸ Demetriu Radu, *Diecesa Lugoșului. Șematism istoric*. Lugoj, 1903, p. 380.

⁹ Ibidem, p. 380-381.

să-și părăsească proprii lor preoți. Unii preoți ortodocși au luat de la greco-catolici bisericile cu forța, săvârșind și alte acte de violență, pentru care au fost puși sub anchetă, incitând împotriva preoților uniți, iar călugării străini (sârbi) cutreierau satele sub pretextul străngerii de milă, în realitate fiind răspânditori ai schismei.

Intrarea în Transilvania, în 1744, a călugărului sârb Visarion Sarai, a provocat mari mișcări printre români, „sate întregi nu mai voiesc să frecventeze bisericile și să-și recunoască preoții”.¹⁰ Visarion a propovăduit în satele dintre Dobra și Săliște. Pretutindeni, în calitate de „*trimis al lui Dumnezeu*” și după „*sfaturile Maicii Sfinte*” spunea că popii uniți „*au vândut legea*”, că botezul lor nu-i botez, cununile lor nu-s cununii și că ascultarea de ei duce direct și sigur în muncile eterne ale Iadului. Cuprinși de spaima osândei de veci, în ignoranța lor, credincioșii, la îndemnul „*sfântului*” au alungat pe preoții uniți și au refuzat să mai participe la slujbele lor. În câteva săptămâni, între Mureș, Târnave și Carpați, unirea a fost aproape total desființată. Părțile din nordul Transilvaniei au rămas neatinse. Visarion a fost prins la Săliște, dus și anchetat la Sibiu și apoi trimis la Viena unde i s-a pierdut urma.¹¹

Dar această mișcare antiuniată a călugărului Visarion a dus la acțiuni de împotrivire locală și în Scaunul Orăștiei. Au fost afectate într-o oarecare măsură comunitățile greco-catolice din Căstău, Orăștie, Pricaz și Șibot.¹² Protopopul Nicolae Pop, solicitat de preoții greco-catolici de sub ascultarea sa, care spuneau că nu mai pot răbda necuviințele oamenilor față de dânsii, intervenise la generalul Theobald von Czernin cerând asistență militară pentru apărarea lor. Acesta i-a pus la dispoziție un locotenent, un caporal și 4 soldați din regimentul Springerian cu care a plecat să stabilească ordinea în Scaunul Orăștiei. Ajunși în satul Șibot au prins doi rebeli: unul era însuși judele satului, care împiedicase oamenii să cerceteze biserica unită iar celălalt un îndărătnic, care nu se înfățișase niciodată de câte ori fusese citat la oficiul protopopesesc. Dar alarmându-se populația din sat, pe jude l-au eliberat, voind să-l ducă numai pe celălalt arestat la casa protopopească din satul Balomir. Sătenii au alergat însă după ei până în câmp și, de teamă să nu fie lovit vreun soldat, l-au eliberat și pe acesta. Dar celelalte sate aflând că cei doi îndrăzneți nu vor fi pedepsiți și s-ar putea ivi alte primejdii, l-au determinat pe protopopul Nicolae să creadă că la Șibot trebuie trimisă o trupă bună de soldați, care să fie întreținuți de săteni, iar cei doi vinovați să fie duși la Orăștie într-o zi de sâmbătă când ține Scaunul întruniri și pedepsiți exemplar la fața locului. Nu rezultă din actele cunoscute până acum dacă au fost pedepsiți cei doi provocatori de revoltă din Șibot. Dimpotrivă, protopopul Nicolae se simte îndemnat să trimită la 24 noiembrie 1744 o nouă adresă alarmantă, arătând că judele din Șibot, trăgând clopetele și adunând satul, „a despoțit biserica, scormonind pământul de trei degete sub podele, aruncându-l afară și înlocuindu-l cu pământ proaspăt; a oprit apoi

¹⁰ *** Orăștie 775, Deva, 1999, p. 130.

¹¹ S. Prunduș, op. cit., p. 74.

¹² D. Radu, op. cit. p. 385, 389, 390, 395.

preoții uniți să mai intre în biserică, instituind aici un preot schismatic (ortodox n.n.), trimis de ei peste munți în Țara Românească, de unde s-a întors hirotonit și astfel săvârșește aici toate slujbele bisericești (*omnis servicia spiritualia administrat*), alergând la el și săteni din alte comune”. Cere măsuri urgente, socotind foarte periculoasă orice întârziere, deoarece „săteanul nu trebuie lăsat niciodată în voia lui”. Dacă pedepsirea celor vinovați întârzie, „în regiunea Orăștiei nu mai pot exista preoți uniți”.¹³

Preoți uniți au continuat să existe în Scaunul Orăștiei și după răzmerița călugărului sârb, dar unirea religioasă a fost din nou contestată. În noiembrie 1748, românii din Scaunele Orăștiei, Sibiului, Sebeșului și Miercurii, înaintau o petiție contelui Haller, în care declară că „nici n-au fost și nici nu vor să fie uniți”.¹⁴ În anul 1755, locuitorii satelor din Scaunul Orăștiei și din oraș se plâng din nou despre necazurile unirii religioase, și cer „arhiereu neunit de lege grecescă”.¹⁵ La 16 aprilie 1756, episcopul unit Petru Pavel Aron denunța guvernului pe Popa Ioaneș din Galeș, care începuse o vie agitație contra unirii în ținuturile Sebeșului, Orăștiei și Hunedoarei. Într-o scrisoare trimisă de iezuitul Emeric Pallovics contelui Bethlen, președintele Cancelariei Aulice transilvănene se relatează despre adunările populare ortodoxe de la Orăștie și Rapolt unde s-a hotărât să nu mai asculte de protopopii uniți. Totodată bisericile din Balomir, Șibot, Vinerea, Cugir, Romoșel, Sibișel, Beriu, Căstău, Orăștie, Pricaz, Turdaș, Romos și Vaidei au fost recuperate de către ortodocși.¹⁶ În anul 1757 Cugirul se număra între acele parohii unde preoții ortodocși Stan și Toma „folosesc beneficiul parohiei unite și slujesc în biserică cu puterea”. Cei doi preoți, în timpul tulburărilor lui Visarion, au fost hirotoniți în provincii străine¹⁷, probabil în Țara Românească sau Serbia.

În toamna anului 1759, pastorația episcopului Petru Pavel Aron a fost tulburată de mișcarea călugărului ortodox Sofronie din Cioara. Acesta își face apariția în părțile Hunedoarei, „unde începe să agite poporul contra unirii cu Roma”. Călugărul se intitula „vicar al Sfântului Sinod din Carloviț” și în această calitate promitea preoțimii și poporului privilegiile illirice, de care se bucurau numai sârbii ortodocși din Imperiul habsburgic.¹⁸ Sofronie este prins și întemnițat în satul Bobâlna, de unde este eliberat de cetele de români înarmați. Revolta a cuprins Munții Apuseni, întinzându-se cu repeziciune. Încercarea de a-l aresta a eșuat, iar între 14 și 18 februarie 1861 călugărul Sofronie a convocat un sinod la Alba Iulia în care stabilea cererile românilor ortodocși.¹⁹

¹³ Apud Ioan Lupaș, Studii istorice, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 216-217.

¹⁴ Orăștie 775, p. 130.

¹⁵ Silviu Dragomir, Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. al XVIII-lea, Sibiu, 1920, p. 89, 140-141; Orăștie 775, p. 130; Tiron Basarab, Monografia satului Vaidei, Deva, 2007, p. 184.

¹⁶ Orăștie 775, p. 131.

¹⁷ D. Radu, op. cit., p. 386.

¹⁸ S. Prunduș, op. cit., p. 76.

¹⁹ Orăștie 775, p. 131.

Pentru a înfrânge mișcarea lui Sofronie și a salva măcar parțial unirea religioasă, conferința ministerială din 12 martie 1761 hotărî să încredințeze pacificarea românilor generalului Adolf de Buccow, nou numitul comandant al forțelor militare din Transilvania. Încercările generalului și ale comisiei constituite în acest scop, al pacificării, n-au ajuns la rezultat pozitiv. Așa că generalul decide singur distrugerea cuiburilor de agitatori din schiturile și mănăstirile ortodoxe din Transilvania. În aprilie 1761, generalul Buccow intră în Transilvania și în trei luni, prin fier și foc a restabilit ordinea. Sofronie n-a mai fost găsit, fugise la Argeș de unde trimitea peste tot scrisori să se pregătească de o nouă revoltă.²⁰

Mișcarea călugărului Sofronie a dus la tulburări interconfesionale și „defecționarea” unor parohii greco-catolice și în Scaunul Orăștiei. Frământări între uniți și neuniți au avut loc în anii 1759-1760 în satele Beriu, Căstău, Cugir, Pricaz, Șibot, Turdaș, Vaidei și în orașul Orăștie.²¹ În recensământul populației din Transilvania, realizat după evenimentele din anii 1759-1761, la nivelul Scaunului Orăștiei uniții figurau cu 45 de preoți la un număr de 95 familii și 4 biserici, în timp ce ortodocșii nu aveau nici un preot pentru cele 2.098 de familii și 11 biserici.²²

Pe plan confesional statisticile timpului consemnează urmările tulburărilor religioase din Scaunul Orăștiei. Astfel, după conscripția din 1733 în cele 15 parohii aparținătoare atunci la protopopiatul greco-catolic Orăștie au fost 62 de preoți (dintre care 3 neuniți), 15 biserici, 6 case parohiale, porțiuni canonice arătore de 149 cubule și fânațe de 30 care, iar numărul familiilor era de 1.636. Iar după conscripția din 1765 în cele 14 parohii ale districtului Orăștiei au fost 29 de preoți, 3 intravilane, porțiuni canonice arătore de 91 cubule și fânațe de 21 care, iar numărul familiilor era de 237. Așadar în perioada de la 1733 până la 1765, în protopopiatul unit al Orăștiei a scăzut numărul preoților cu 33, al porțiunii canonice arătore cu 58 cubule și al fânațelor cu 9 care, iar numărul familiilor s-a redus cu 1399. Acestea au fost urmările tulburărilor religioase desfășurate în răstimpul celor 32 de ani.²³

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, credincioșii greco-catolici din districtul protopopesic al Orăștiei țin de jurisdicția Episcopiei de Alba Iulia și Făgăraș, cu reședința la Blaj. Protopopiatul Orăștiei consta din 14 parohii, toate situate în Scaunul Orăștiei, și își avea sediul în Cugir sau Orăștie. Preocuparea principală a protopopilor a fost consacrată refacerii și consolidării unirii, atât de încercată în urma mișcărilor lui Visarion și Sofronie. Primul protopop greco-catolic al Orăștiei este acel protopop Adam, participant la sinodul de la Alba Iulia din septembrie 1700. De la 1742, seria protopopilor continuă cu Ioan Papp Ilieș (1742-1789) și Nicolae Sanciali (1801-1852).²⁴

²⁰ S. Prunduș, op. cit., p. 77.

²¹ D. Radu, op. cit., p. 384-386, 389-390, 395, 397-398.

²² M. Păcurariu, op. cit., p. 94.

²³ D. Radu, op. cit., p. 381.

²⁴ Ibidem, p. 382.

Protopopul Orăștiei a întreprins multe vizitații canonice în parohii și a luat măsuri pentru bunul mers al vieții religioase. Aproape în fiecare an avea loc un sinod protopopesesc, unde erau discutate chestiuni bisericești, matrimoniale și administrative. Un astfel de sinod ținut în anul 1778 a stabilit „catedraticul, sau dajdia pe seama Episcopului, notareșului și logofetului episcopesc”, astfel că fiecare preot a trebuit să dea ca „dar vlădicesc” 5 horgoși (taleri) și 5 potori. În anul 1780 are loc un alt sinod în Orăștie pentru stabilirea dărilor și a talerului notărășesc și logofetesc și s-a hotărât, ca fiecare preot să dea „dajdia” 5 mariaș (episcopului) și 5 potori, iar fiecare crâsnic și slujitor câte un mariaș și „banii să fie gata la Ispas”. În anul 1819 la sinodul districtual s-a stabilit, ca fiecare crâsnic să dea protopopului la sărbătoarea Sfântului Ioan Botezătorul pe lângă cele obișnuite și o ferdelă de ovăz.²⁵

Parohiile din protopopiatul Orăștiei, deși micșorate în numărul credincioșilor, aveau biserici de piatră, case parohiale, porțiuni canonice și parohi, după cum arată seria cronologică a preoților locali.²⁶ Districtul Orăștiei sau o parte din el a fost vizitat în anul 1779 de episcopul Grigore Maior, în drumul acestuia de la Deva spre băile de la Geoagiu de Jos.²⁷ Din timpul scurt cât a păstorit Grigore Maior, cel mai mult l-a destinat vizitațiilor canonice, într-o adevărată campanie de readucere la Unire a mai multor parohii, rupte de Biserica unită pe timpul episcopului Petru Pavel Aron. După propriile sale afirmații, numai în primii doi ani de arhipăstorire (1773-1775) „pot număra ca la 500 de sate întoarse la unire”.²⁸

Una dintre cele mai dificile perioade din istoria protopopiatului greco-catolic Orăștie a fost cea a revoluției de la 1848-1849. În decursul celor doi ani sângeroși, în Transilvania, numeroase biserici au fost arse, ruinate sau dărâmate până la pământ de către unguri. Printre preoții români asasinați de unguri în timpul revoluției se numără și preotul greco-catolic din Spini, Pavel Sima, care se afla în fruntea parohiei din 1837. Una dintre cele mai sălbatice barbarii au săvârșit-o ungurii asupra preotului Sima, căruia, în 1848, după ce l-au „jefuit de 1.000 florini, pe care-i avea asupra sa, i s-au tăiat degetele de la mâini, apoi mâinile amândouă, i s-a tăiat și mădularul, iar în final a fost despicat în patru”.²⁹ Referindu-se la tragedia acestui preot, Aron Densușianu scria în 1864 următoarele: „În locul caselor frumoase, a căror abia ruinele se mai văd, locuitorii abia și-au putut ridica niște colibe. Aici ungurii torturaseră pe preotul românesc, un bărbat cu largi cunoștințe, în mod superior torturilor din iad. Îi trag mai întâi unghiile, îi scot plămânii și apoi ochii. Totdeauna când am trecut p-aicea și am căutat la casa acestui nefericit, ce pare descoperită și ruinită, încrescută în rădăcini și care pare a jeli cumplita soarte a domnului său - totdeauna mi-au curs fiori reci prin oase”.³⁰ În

²⁵ Ibidem, p. 381.

²⁶ Detalii la D. Radu, op. cit., p. 383-400.

²⁷ Ibidem, p. 381.

²⁸ S. Prunduș, op. cit., p. 80.

²⁹ Apud Ioachim Lazăr, Tragedia clerului și distrugerile lăcașurilor de cult românesc în timpul revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, în „Sargetia”, XXXII, 2004, p. 60.

³⁰ Ibidem, p. 61.

aceste condiții nu e de mirare că, după evenimentele revoluționare din 1848-1849, în unele comunități refacerea bisericilor românești a durat zeci de ani. Nici în protopopiatul greco-catolic al Orăștiei nu era o situație mai bună.

Organizarea districtului protopopesec al Orăștiei între 1867-1914. Una dintre cererile Adunării Naționale din 3/15 mai 1848 de pe Câmpia Libertății de la Blaj a fost restaurarea vechii Mitropolii românești de la Alba Iulia. Cei care au stăruit în mod cu totul deosebit pentru restaurarea mitropoliei românești au fost episcopul orădean Vasile Erdely și vicarul foraneu al Silvaniei, Alexandru Șterca Șuluțiu. La 12 decembrie 1850, împăratul a decis ca Mitropolia unită de Alba Iulia să fie „reactivată” și să fie înființate două Episcopii sufragane la Gherla și Lugoj.³¹

O etapă nouă în istoria Bisericii Române Unite a început o dată cu înființarea provinciei greco-catolice românești. Prin Bula „*Ecclesiam Christi*” din 26 noiembrie 1853, Biserica greco-catolică românească a fost restaurată la rangul de mitropolie autonomă, subordonată direct Sfântului Scaun. Mitropolia greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș (dar cu reședința în Blaj) încorporează, alături de Arhidieceză, Episcopia Oradiei (înființată în 1777) și două noi Episcopii sufragane la Gherla și Lugoj.³²

Sfântul Scaun a lăsat la latitudinea Curții imperiale numirea mitropolitului și a episcopilor. Pe baza propunerilor Curții, la 16 noiembrie 1854 Papa Pius al X-lea a anunțat numirea mitropolitului Al. Șterca-Șuluțiu, a episcopilor Alexandru Dobra la Lugoj și Ioan Alexi la Gherla. Ceremonia de înființare s-a desfășurat la Blaj, în 28 octombrie 1855, în prezența nuntului Michele Viale Prela, când s-au citit bulele pontificale, decretul de inaugurare și a fost uns mitropolitul.³³

Dieceza greco-catolică a Lugojului s-a întemeiat prin Bula pontificală „*Apostolicum Ministerium*”, din 26 noiembrie 1853. În aceeași zi Papa a dat un edict pentru desfacerea parohiilor care intrau în Dieceza Lugojului de la Episcopiile de Oradea și Făgăraș și pentru constituirea noii episcopii. Primul episcop al Diecezei Lugojului a fost Alexandru Dobra consacrat de mitropolitul Șuluțiu, în Blaj, la 28 octombrie 1855. Organizarea episcopiei și instalarea noului episcop a întârziat din cauza lipsei reședinței episcopale, iar din aceste motive episcopul Al. Dobra a fost instalat abia în 21 septembrie 1856.³⁴

Conform bulei papale din 26 noiembrie 1853, Episcopia Lugojului a primit de la dieceza orădeană 22 de parohii, împreună cu 103 filii, toate însumând 12.806 suflete. De la Arhidieceză s-au separat și au fost încorporate Episcopiei Lugojului 19 parohii cu 39.982 suflete, cele mai multe în vicariatul Hațegului. La întemeiere noua episcopie număra 113 parohii cu 52.788 suflete.³⁵

³¹ *** Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie, Madrid, 1952, p. 107.

³² Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii și documente, Cluj-Napoca, 2003, p. 18.

³³ Istoria românilor, vol.VII, tom.I Unirea, Modernizarea, Independența, coord. Dan Berindei, București, 2003, p. 718.

³⁴ N. Bocșan, op. cit., p. 18-24.

³⁵ D. Radu, op. cit., p. 72-83.

Dieceza greco-catolică română a Lugojului avea jurisdicție asupra comitatelor Caraș, Timiș, Torontal, Hunedoara și în parte peste comitatele Arad și Alba-Inferioară, cu puține parohii și credincioși la începuturile sale. Printre parohiile ardelenne separate de la Episcopia de Făgăraș și încorporate Episcopiei Lugojului se numără și cele situate în Scaunul Orăştiei. Este vorba de 12 parohii și 4 filii, care, conform conscripției din anul 1851 însumau împreună 4.331 de suflete și erau cuprinse în arhidiaconatul Cugirului (*Districtus Archidiaconalis Kudsiriensis*).³⁶ În chipul acesta și cu acest număr de parohii și de suflete s-a înființat protopopiatul unit al Orăştiei, ca parte integrantă a Episcopiei Lugojului, după toate prescripțiunile canonice: Șibot (112); Balomir (84), cu filiile Săliște (25) și Tărtăria (14); Vinerea (26); Căstău (41), cu filia Sibișelu-Vechi (32); Cugir (2.165); Mărtinești (84); Pricaz (130); Romos (248); Orăştie (514), cu filia Beriu (28); Spini (424); Turdaș (320) și Vaidei (84).³⁷

Primul șematism al Episcopiei Lugojului a fost tipărit în 1858. Până la apariția lui numărul parohiilor greco-catolice din Banat a crescut. Șematismul din 1858 indica 71.799 suflete în cele 32 parohii bănățene și 92 transilvănene.³⁸ Tot în acest interval, recensământul din 1857 consemna un număr de 4.345 credincioși greco-catolici în parohiile din protopopiatul Orăştiei, ceea ce reprezenta 12,55 % din totalul populației Scaunului Orăştiei, dominat în plan confesional de ortodocși cu 74,27 % din numărul total al locuitorilor. Cu procentaje mai mici decât cel al uniților erau credincioșii de confesiune romano-catolică (4,90 %), reformată (4,57 %) și evanghelică (3,41 %).³⁹

Episcopul Dobra a început organizarea internă a diecezei și, în acest scop, a făcut o nouă împărțire a districtelor protopopești, a dat regulamente pentru administrarea averilor bisericești și școlare, a pus la cale înființarea fondurilor diecezane pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor de preoți precum și a preoților ajunși la neputința de a mai munci în „via Domnului”.⁴⁰ Partea cea mai mare a activității sale însă, episcopul Dobra și-a desfășurat-o pentru organizarea numeroaselor parohii trecute de curând la unire. În Banat, din fostul arhidiaconat al Lugojului care a avut 3 vicediarhidiaconate, s-au constituit 3 arhidiaconate: Lugojul superior și inferior și Buziaș, Timișoara (cu două vicediarhidiaconate, Ciacova și Torontal) și Oravița (cu vicediarhidiaconatele Bocșa și Vărădia). În teritoriile transilvănene, din vicariatul Hațegului, care cuprindea 56 de parohii, s-au format 3 districte: arhidiaconatul Hațeg cu vicediarhidiaconatele Jiului și Ulpiei Traiana. Au rămas neschimbate districtele Hunedoara, Orăştie, Bobâlna și Hălmagiu. Astfel din cele 16 districte câte avea Dieceza Lugojului la înființare, numărul lor a crescut la 16 prin această organizare.⁴¹

³⁶ Noi vom folosi noțiunea de protopopiat al Orăştiei. D. Radu, op. cit., p. 80-81.

³⁷ Ibidem.

³⁸ N. Bocșan, op. cit., p. 27.

³⁹ Marius Bărlănu, Evoluția demografică a Scaunului Orăştiei între 1867-1914, în „Sargetia”, XXXIV, 2006, p. 819.

⁴⁰ D. Radu, op. cit., p. 92.

⁴¹ N. Bocșan, op. cit., p. 28.

Districtul protopopesc greco-catolic al Orăștiei s-a înființat cu 12 parohii și 4 filii în anul 1853. În următorii 50 de ani numărul parohiilor a crescut doar cu două, de mai puțină însemnătate după numărul sufletelor lor. La recensământul din 1880, greco-catolicii din districtul Orăștiei erau în număr de 3.852 reprezentând 15,51% din totalul populației. Majoritari în plan confesional rămân românii ortodocși (67,36%), iar sub credincioșii uniți se situau, ca pondere numerică, romano-catolicii (7,17%), evanghelicii (5%) și reformații (3,99%).⁴²

În anul 1903, protopopiatul Orăștiei constă din 14 parohii și 7 filii, toate situate în comitatul Hunedoarei. Districtul protopopesc al Orăștiei făcea parte, împreună cu districtele Hunedoara, Bobâlna și Hălmagiu, din decanatul Hunedoara ale cărui parohii și filii erau situate în comitatele Hunedoara, Alba Inferioară și Arad.⁴³ La nivelul Episcopiei Lugojului în anul 1903 erau consemnate 163 parohii, 273 filii, 151 biserici, 11 capele, 89 case parohiale, 75 școli, 157 preoți, 76 docenți, 121 cantori și 97.566 suflete.⁴⁴ În protopopiatul Orăștiei erau cuprinse următoarele 14 parohii, cu un număr de 5.651 suflete: Balomir (50); Beriu (19), cu filiile Orăștioara de Sus și de Jos (22) și Sereca (2); Căstău (45); Cugir (3.025), cu filia Vinerea (6); Mărtinești (147); Orăștie (859); Pricaz (84); Romos (420); Romoșel (172); Sibîșelu-Vechi (52), cu filiile Măgura (9) și Sibîșelu-Nou (23); Șibot (72); Spini (352), cu filiile Jeledinți (10) și Simeria (16); Turdaș (218) și Vaidei (136). Statistica din 1903 consemnează pentru protopopiatul Orăștiei existența a 14 biserici, 7 case parohiale, o școală, 14 preoți, un docent și 15 cantori.⁴⁵

Din informațiile prezentate s-a văzut că protopopiatul unit al Orăștiei, cu cele 12 parohii și 4 filii, a ținut până în anul 1853 de Episcopia Făgărașului, iar apoi a intrat sub jurisdicția Episcopiei Lugojului, nou înființată. Asemănând datele conspectului din 1851 cu situația din anul 1903, deosebirea este sesizabilă la numărul sufletelor, întrucât acesta este acum mai mare în urma creșterii populației. În același interval de timp, creșterea numerică a parohiilor (de la 12 la 14) și a filiilor (de la 4 la 7) este redusă și fără consecințe majore asupra organizării interne a protopopiatului.

În acest context, trebuie amintit faptul că, elaborarea unei organizări constituționale adecvate a Bisericii Române Unite a fost opera sinoadelor provinciale din 1872, 1882 și 1900. În intervalul 1848-1900 se încheie organizarea ei instituțională, la nivelul structurilor centrale (mitropolie, episcopie) precum și locale (protopopiat, parohie), foarte necesare în acest caz. În Biserica greco-catolică legislația referitoare la parohii și protopopiate și la titularii acestora este cuprinsă în capitolele VIII și IX ale părții a doua din *Decretele* primului sinod provincial.⁴⁶ Legislația se referă nu la circumscripția bisericească în sine, parohie

⁴² M.Bârlănu, op. cit., p. 819.

⁴³ D. Radu, op.cit., p. 340-415.

⁴⁴ Ibidem, p. 572.

⁴⁵ Ibidem, p. 402.

⁴⁶ Pe larg despre Sinodul provincial din 1872 la Nicolae Bocșan, Ion Cârja, Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870), Cluj-Napoca, 2001, p. 259-283.

sau protopopiat, ci la deținătorii acestora, preotul paroh sau protopopul. Puterea lor apare definită în *Decrete* ca un rezultat al deciziilor ierarhice superioare și nu ca o consecință a unor alegeri, a unui procedeu de tip electoral.⁴⁷

Protopopii și administratorii protopopești între 1867-1914. *Decretele* adoptate cu ocazia primului Conciliu provincial desfășurat la Blaj în anul 1872, care aveau să reprezinte Codul de legi oficial valabil, la nivelul întregii Biserici greco-catolice românești, au fost puse în aplicare și în Dieceza de Lugoj. Instalarea ierarhului Victor Mihaly de Apșa în scaunul Episcopiei de Lugoj a semnalat deschiderea drumului spre modernitate în organizarea bisericii greco-catolice bănățene, prin structurarea întregii activități pe bază de statute și implicit prin introducerea unui spirit de ordine și disciplină la nivelul corpului administrativ diecezan și parohial. Episcopul Mihaly a convocat primul Sinod al Diecezei greco-catolice de Lugoj, în noiembrie 1882, care a adoptat Statutele pentru organizarea oficiilor ecleziastice diecezane.⁴⁸ Redactarea Statutelor a răspuns unor necesități reale, determinate de adoptarea la nivelul întregii eparhii a unor norme de structură unitare.

La nivelul local, elementele constitutive ale structurilor ecleziastice sunt parohia și protopopiatul. Biserica greco-catolică are, conform cu textul *Decretelor* de la 1872, un element ce nu există în organizarea Bisericii ortodoxe: vicariatul foraneu. Acesta are rolul de instituție intermediară între episcopie și protopopiat. La nivelul protopopiatului, protopopii și administratorii protopopești au atribuții care derivă de la numirea lor în funcție de către episcop: „Episcopii spre a-și ușura inspecțiunea și guvernarea diecezelor, le subîmpărtășă pre acestea în cercuri, punând în fruntea aceloră preoți învățați, pii și prudenți, cari de comun figurează în biserica noastră sub nume de protopopi, fiind și dânsii după părerea canoniștilor ai bisericii greco-catolice următori în oficiul corepiscopilor celor de demult. Precum corepiscopii aveau jurisdicțiune în ținuturile încredințate lor prin episcopii diecezani, așa și protopopii au aceeași putere delegată dependentă de la scaunul protopopesesc”.⁴⁹

„Îndatoririle protopopilor sunt următoarele: să viziteze o dată pe an toate parohiile din circumscripția protopopească, să facă rapoarte către scaunul protopopesesc asupra moralității credincioșilor, să catehizeze credincioșii și să-i îndemne să-și dea copiii la școală, cu ocazia vizitațiunilor canonice, să supravegheze avuția bisericii și să se preocupe de ameliorarea ei, să vegheze asupra bune desfășurări a cultului religios, în calitate de inspectori școlari din districtul lor să asiste, în persoană sau prin delegat, la examenele școlare semestriale și să se

⁴⁷ Despre drepturile și îndatoririle pe care le au parohii, protopopii și administratorii protopopești ai Bisericii Române Unite, detalii la Cecilia Cârja, Instituții ecleziastice la românii din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul sec. XX. Perspectivă comparată, în „Identitate și alteritate”, vol. 4: Studii de istorie politică și culturală, editori Constantin Bărbulescu, Luminița Dumănescu, Sorin Mitu, Vlad Popovici, Cluj-Napoca, 2007, p. 74-75.

⁴⁸ Detalii la Luminița Wallner Bărbulescu, Sinodul prim al diecezei greco-catolice de Lugoj, noiembrie 1882, în „Identitate și alteritate”, vol. 4, Cluj-Napoca, 2007, p. 37-52.

⁴⁹ Apud C. Cârja, op. cit., p. 74.

semneze protocoalele școlare, să sesizeze scaunul episcopesc despre orice problemă deosebită care se ivește în plan religios sau administrativ”.⁵⁰

„Drepturile protopopilor constau în: chemarea clerului din districtul protopopesc la diferite adunări și prezidarea acestora, desemnează pe preoții judecătorești la forul protopopesc, pe care îi înaintează nominal la ordinatariat spre întărire, judecă în for delegat de primă instanță, dă cărțile de cununie, se pronunță asupra validității căsătoriilor, introduce și instalează preoții și învățătorii, înmormântează un preot și face inventarul bunurilor rămase, se îngrijește de administrarea parohiilor vacante, ia parte la sinoadele diecezane și se consultă cu episcopul în probleme bisericești, comunică clerului și credincioșilor hotărârile sinoadelor diecezane, participă la alegerea episcopului, dreptul de a percepe veniturile și beneficiile protopopești, conform statutelor diecezane în vigoare, dreptul de proedrie în sinoadele diecezane, dreptul de a fi apelat cu titlul de Preaonorat Domn și de a avea șililiu”.⁵¹

Legislația canonică greco-catolică apărută în această perioadă a prevăzut sarcinile și îndatoririle rangurilor din ierarhia bisericească (mitropolit, episcop, vicar, protopop, paroh) dintr-o perspectivă puternic centralistă și cu un mare accent pe funcționarea ierarhiei de la vârf înspre baze. Această legislație a fost aplicată și respectată și în parohiile și filiile de pe teritoriul districtului protopopesc al Orăștiei.

Numirea protopopilor sau a administratorilor protopopești în posturile vacante a constituit o chestiune națională de cea mai mare importanță, căci de felul cum era condus un protopopiat depindea „trezirea sau adormirea conștiinței românești a preoției și învățătorimii”.⁵² În protopopiatul Orăștiei, care atâta vreme a fost condus de Nicolae Sanciali (1801-1852), numirea noului protopop era așteptată de toată obștea românească cu multă nerăbdare. Moartea lui Nicolae Sanciali, protopopul Orăștiei cunoscut printr-o bogată activitate în timpul revoluției de la 1848, decorat cu crucea de argint pentru merite cu coroană, întâmplată în 9 martie 1852 a prilejuit o dispută între patru candidați pentru ocuparea postului rămas vacant: George Bercianu, Petru Dan, Nicolae Molnar și Ioan Papp Ilieș. Principalii favoriți au fost George Bercianu și Ioan Papp Ilieș. Primul, George Bercianu era susținut de obștea din Cugir, care, într-o adresă din 24 mai, argumentând că în timpul revoluției „am adus jertfe pe altarul nației ca ostași grăniceri și cameraliști”, voiau să-l determine pe episcopul Alexandru Șterca Șuluțiu la numirea preferatului lor.⁵³

Pentru episcopul Șuluțiu, ale cărui atitudini naționale sunt binecunoscute⁵⁴ contau, în acest caz, mai puțin meritele obștei care-l solicitau pe respectivul preot și mai mult meritele naționale ale candidatului. Era de înțeles că Șuluțiu, prefera pe

⁵⁰ Ibidem, p. 74-75.

⁵¹ Ibidem, p. 75.

⁵² Episcopul Gherlei, în „Luceafărul”, an X, nr.23 din 1 decembrie 1911, p. 535.

⁵³ Gheorghe Naghi, Revendicările românilor din Orăștie în perioada absolutistă, în „Sargetia”, XV, 1981, p. 242.

⁵⁴ Detalii la Dumitru Suciu, Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Cluj-Napoca, 2004, p. 7-179.

lângă un candidat cu preocupări pastorale, un candidat ce întrunea și cerințele vremii având o intensă activitate pe tărâm național, dublată, bineînțeles, și de o „praxă” pastorală îndelungată. În optica episcopului, un post de răspundere în Biserică, putea fi ocupat, în primul rând, de un luptător național. Iar meritele unor clerici din timpul revoluției erau încă prea puternice pentru a nu fi observate. Revenind la vacantarea postului de protopop al tractului Orăștie, cu sediul în Cugir, Șuluțiu constată că dispunea de un asemenea candidat în persoana ultimului pendent, Ioan Papp Ilieș parohul Orăștiei și arhidiacon onorar. Într-adevăr acesta înaintea în 14 martie 1852, cererea prin care solicită episcopului Șuluțiu numirea sa în postul de protopop. Așa cum era obiceiul, el alătură cererii o serie de acte doveditoare ale activității sale în slujba neamului și a Bisericii românești. Din cerere aflăm atitudinea sa din anii 1848-1849 când „pre mulți, săraci și văduve în nespusele lor necazuri, de la pierdere i-am scăpat mai vârtos în timpul revoluțiunei”. Recomandarea confrăților săi din 14 martie 1852, pentru postul vacant, relevă că Ioan Papp Ilieș avea o formație intelectuală solidă absolvind „științele juridice, bisericești și politice” și că este bun cunoscător al limbilor latină, maghiară și germană, cu o activitate pastoral-națională de peste de 35 de ani. Din cauza întârzierii răspunsului la cele solicitate, Ioan Papp Ilieș revine cu o nouă cerere, în 12 mai 1852, la care adaugă alte 8 „darabe” de documente, din care să rezulte, mai clar, strădaniile și ostenelele sale naționale, menționând dorința de a fi numit în Orăștie, unde din „moși strămoși” a fost sediul tractului.⁵⁵

Capacitățile intelectuale și morale ale lui Ioan Papp Ilieș sunt determinante în numirea sa în fruntea protopopiatului Orăștie, funcție pe care o ocupă până la moartea sa, în anul 1863. El deschide seria unor remarcabili protopopi care îndeplinesc această demnitate la Orăștie, între care amintim numele lui: George Bercianu (1863-1867), Petru Vălean (1867-1876), Iustin Moldovan (1876-1888), Nicolae Nestor (1889-1891), Ștefan Pop administrator (1892-1896), Iuliu Rațiu (1896-1904), Valeriu Traian Frențiu (1904-1912), Iosif Petrean (1912-1914) și Ioan I. Jenea (1914-1934).⁵⁶

Protopopii Orăștiei s-au numărat printre acei membrii ai clerului greco-catolic cu un nivel de instruire și pregătire profesională destul de ridicat. Așa se explică faptul că o parte dintre ei au fost solicitați pentru completarea unor funcții importante în cadrul Diecezei Lugojului, vacante în acel moment. Iată câteva exemple edificatoare. Nicolae Nestor, în anul 1879, după terminarea studiilor gimnaziale în Blaj, a fost primit între clericii Diecezei Lugojului și trimis pentru ascultarea teologiei în Seminarul central din Budapesta. Absolvind acolo cursul teologic, în toamna anului 1883, a fost aplicat ca practicant în cancelaria diecezană, de unde, după ce în 14 februarie 1885 a fost hirotonit ca preot celibatar, a fost dispus de administrator parohial în Nevrincea. În 1886 a fost rechemat la cancelaria diecezană și numit vicenotar consistorial. La începutul anului 1889 a fost dispus ca

⁵⁵Gh. Naghi, op. cit., p. 243-244.

⁵⁶D. Radu, op. cit., p. 382.

paroh și administrator protopopesesc în Orăștie. La 22 octombrie 1891 iarăși a fost rechemat la cancelaria diecezană și numit secretar episcopesc și asesor consistorial. La 10 noiembrie 1895 a fost trimis ca administrator parohial și vicarial al Hațegului, iar în 8 mai 1900 întărit definitiv în acel oficiu. La 21 decembrie 1901 a fost numit canonic prebendat și instalat la 2 februarie 1902. În 1 iunie 1905 a fost numit director al cancelariei diecezane, iar în 10 octombrie 1905 canonic școlar.⁵⁷

Protopopul Iuliu Rațiu era absolvent al teologiei din Roma, a fost hirotonit în anul 1886 și a funcționat ca actuar în cancelaria diecezană 8 luni, ca vicanotat consistorial și capelan în Lugoj 9 ani, și ca notar consistorial un an. Din anul 1896 a fost paroh și protopop în Orăștie, până în anul 1904.⁵⁸ Succesorul său în funcția de protopop, Valeriu Traian Frențiu, a avut o formație intelectuală remarcabilă și o carieră ecleziastică ce a culminat cu înălțarea la demnitatea de episcop al Lugojului. După studiile gimnaziale în Blaj (1886-1894), a urmat cursurile Facultății de Teologie Catolică din Budapesta (1894-1898), apoi pe cele de la Viena (1898-1902), unde și-a luat doctoratul în teologie (1902). Hirotonit preot celibatar (1898), a fost aplicat în cancelaria diecezană și a funcționat ca arhivar, bibliotecar și vicanotat consistorial.⁵⁹ La 2 aprilie 1904, Consistoriul episcopesc din Lugoj hotărâra numirea lui V. Tr. Frențiu în funcția de paroh și protopop în Orăștie, convins că își va „păstra zelul său preoțesc manifestat în trecut (...) și în viitor față de biserică și școală și de parohia Orăștiei.”. La 1 februarie 1912 Frențiu era numit vicar foraneu al Hațegului, unde a slujit foarte puțin.⁶⁰ Activitatea lui Frențiu îi aduce înălțarea în demnitățile de episcop al Lugojului în anul 1912⁶¹, episcop de Oradea (1922-1948) și „administrator apostolic” al Mitropoliei din Blaj (1941-1946).⁶²

Încă din momentul instalării lor în funcție, protopopii din Orăștie s-au confruntat cu o problemă foarte diversă, au soluționat chestiuni urgente, de detaliu uneori, dar care aparțin sferei cotidiene din existența oricărui protopopiat, probleme de ordin religios, disciplinar sau administrativ. Cu toate riscurile restituirii factologice, vom încerca în continuare să prezentăm câteva momente din trecutul protopopiatului Orăștiei, așa cum s-au reflectat în acțiunile protopopilor orăștieni.

Protopopiatul Orăștiei a dispus de un fond protopopesesc înființat la 1882 de către protopopul Iustin Moldovan pe baza statutelor aprobate de către Veneratul Ordinariat cu nr. 1470 din 7 octombrie 1886. În sensul statutelor, la înființare,

⁵⁷ Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 130; D. Radu, op. cit., p. 143.

⁵⁸ D. Radu, op. cit., p. 554.

⁵⁹ Maria Razba, *Personalități hunedorene: oameni de cultură, artă, știință, tehnică și sport (sec. XV-XX)*, Dicționar, Deva, 2000, p. 197.

⁶⁰ Ioachim Lazăr, Dr. Valeriu Traian Frențiu, paroh al Orăștiei și protopop al Cugirului (1904-1912), în „Corviniana”, an IV, 1998, nr. 4, p. 165 și 170.

⁶¹ Dr. Traian Valeriu Frențiu. Noul Episcop al Lugojului, în „Luceafărul”, an XI, nr. 33 din 16 decembrie 1912, p. 759-761.

⁶² M. Razba, op. cit., p. 197.

fiecare preot districtual a plătit o taxă fundamentală de 2 florini. Pentru numirea în vreuna din parohiile districtului, fiecare preot districtual depunea, la rândul său, taxa de 2 florini. Pe lângă aceasta, fiecare preot plătea anual o taxă de 1 florin. Scopul fondului era ajutorarea preoţilor districtuali cu împrumuturi, cu dobânzi scăzute. În anul 1897, fondul a crescut cu 1.000 de florini, donaţi din partea Institutului de credit şi economii „Ardeleana” din Orăştie. Astfel s-a ajuns ca, la sfârşitul anului 1900, fondul protopopesec să se ridice la suma de 3.670 coroane şi 48 fileri.⁶³

Protopopii din Orăştie au acordat o atenţie deosebită şi relaţiilor cu episcopul greco-catolic de Lugoj, ca şi prezenţei la sinoadele diecezane. În anul 1882, episcopul Victor Mihaly a fost primul dintre episcopii care după înfiinţarea Eparhiei de Lugoj va iniţia în acest teritoriu seria vizitelor canonice, pentru o cunoaştere exactă a realităţilor parohiale, în vederea convocării primului sinod al Diecezei greco-catolice de Lugoj. Episcopul Mihaly, însoţit de protopopul Iustin Moldovan, avea să viziteze şi protopopiatul Orăştiei în anul 1882, oprindu-se în 6 dintre parohiile districtului orăştian: Cugir, Şibot, Căstău, Orăştie, Turdaş şi Spini.⁶⁴ În anul 1900 s-a celebrat cu mare solemnitate „Jubileul de 200 de ani de la Sfânta Unire”. Printre cei prezenţi la serbările organizate la Lugoj în zilele de 7 şi 8 octombrie s-a aflat şi Iuliu Raţiu, protopopul Orăştiei, care a luat parte la ceremoniile religioase, banchet, concert şi prânzul festiv.⁶⁵

Problema edificiilor de cult a preocupat sistematic conducerea protopopiatului, interesat să asigure fiecare comunitate cu o biserică sau o capelă. Dificultăţile au fost numeroase şi l-au obligat pe protopop la hotărâri prompte şi realiste. Parohia greco-catolică a Orăştiei, una dintre cele mai vechi din protopopiat, avea nevoie de construcţia unei noi biserici în locul celei vechi, şubrede şi necorespunzătoare. Demersurile pentru strângerea fondurilor necesare au fost începute de parohul şi protopopul Iuliu Raţiu în 1902, fiind continuate de Valeriu Traian Frenţiu, Iosif Petean şi Ioan I. Jenea. Deoarece construcţia noii biserici depăşea posibilităţile materiale ale credincioşilor din parohia şi protopopiatul Orăştiei, după obţinerea aprobărilor necesare, au fost efectuate colecte în parohiile greco-catolice din Transilvania şi Banat, cu permisiunea episcopilor respectivi.⁶⁶

Pe lângă problemele economice mereu actuale în protopopiat, protopopul a acordat atenţie şi problemelor şcolare. Prin „*Articolul de lege XXVII din 1907*”, preoţii erau obligaţi să folosească limba maghiară în predarea religiei. În protocolul şedinţei parohiale Orăştie din 17 noiembrie 1908, se face cunoscut faptul că Ministerul Cultelor, prin ordinul nr. 106247 din 23 octombrie 1908, cerea ca „toţi preoţii care nu propun religiunea în limba maghiară să fie denunţaţi ca să li se retragă remuneraţia pentru catehizare”. Protopopul Valeriu Traian Frenţiu a

⁶³ D. Radu, op. cit., p. 382.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, detalii la p. 658-672.

⁶⁶ I. Lazăr, Dr. V. Tr. Frenţiu..., p. 165-168.

intervenit pentru a-și apăra preoții din protopopiat împotriva persecuțiilor autorităților statului dualist ungar. În cadrul ședinței protopopul Frențiu informa participanții că „peste tot, în timpul din urmă parohul e expus la nenumărate neplăceri și șicanări din cauza catehizării în limba română”. Pentru a feri preoții din Orăștie de astfel de neplăceri, Frențiu propune „a se înființa un post separat de catehet, mai ales fiind în Orăștie 17-19 ore de religie pe săptămână”.⁶⁷

Preocupările manifestate de protopopi pentru buna păstorie a credincioșilor încredințați au atras trecerea de la o confesiune la alta. Prin activitatea sa, protopopul Frențiu a adus noi credincioși la biserica în care slujea. Numai în anul 1911, 14 locuitori din Orăștie solicită trecerea „de la ortodoxie la Sfânta Unire”.⁶⁸ Trebuie precizat faptul că trecerile religioase în protopopiatul Orăștiei nu au fost dese și nu au provocat tensiuni interconfesionale.

Preoții între 1867-1914. Într-o conferință ținută în 1910, Nicolae Iorga spunea: „Viața românilor de dincolo era înainte de toate o viață de sat, satele erau conduse de preoți. Preoții aceștia aveau în fruntea lor pe Vlădică. Tot ce s-a făcut în Ungaria spre bine nostru, cultural, social și politic, s-a făcut numai prin preoți și vlădici”.⁶⁹ Într-adevăr, cercetând trecutul românilor din Transilvania constatăm că au fost vremuri când au lipsit episcopi din scaunele lor, când de sinoade, de consistorii și de protopopi nu era vorba, când școli de preoție nu se pomeneau. Dar n-au fost niciodată vremuri în care satul să nu-și aibă preotul lui, căci „sat fără popă” nu se putea închipui.

Cu toate frământările religioase din Transilvania, din secolul al XVIII-lea, care au determinat migrația preoților și credincioșilor de la un cult la altul, respectiv de la uniți la neuniți, preoți români greco-catolici au fost înregistrați în număr mare. După conscripția din 1733 în parohiile greco-catolice din Transilvania au fost 2.255 preoți, iar după conscripția din 1765 au fost 1.594 preoți.⁷⁰ În parohiile districtului Orăștie au fost consemnați 62 de preoți în anul 1733 și 29 preoți în anul 1765.⁷¹ Chiar dacă nu au avut biserică și nici credincioși foarte mulți, acești clerici au fost „izvoarele de lumină” pentru comunitățile de credincioși greco-catolici și, chemați de harul divin, au început să slujească pentru ele. „Atâta izvor de mângâiere avea și bietul popor necăjit: biserica cu învățăturile ei de dragoste creștinească, de milă, de iertare și de veșnică răsplătă. Încolo, traiul de toate zilele îi era destul de chinuit și apăsător de poveri adesea insuportabile”.⁷²

⁶⁷ Ibidem, p. 169-170.

⁶⁸ Ibidem, p. 169.

⁶⁹ Apud Marcel Știrban, *Biserică și școală: spiritualitatea greco-catolică în viziunea lui Nicolae Iorga*, în „Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă”, îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa, Cluj-Napoca, 1993, p. 55.

⁷⁰ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyemant, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1847*, București, 1995, p. 751.

⁷¹ D. Radu, op. cit., p. 381.

⁷² Apud Ioan Lupăș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 1995, p. 148.

În cursul secolului al XVIII-lea, preoţii români greco-catolici au continuat să fie îndrumători ai păstoriţilor lor nu numai în probleme spirituale, ci şi culturale, sociale, economice şi chiar în cele naţional-politice. Nivelul lor de pregătire, starea materială şi socială au continuat însă să fie tot nesatisfăcătoare. Într-un raport din anul 1777, generalul Christian Rall arată că preoţimea unită este lipsită de pregătirea şi ştiinţa ce s-ar cuveni să aibă tagma preotească. Trec drept oameni învăţaţi cei ce ştiu citi şi scrie. Cauza acestei înapoieri culturale este sărăcia, căci cei mai mulţi dintre ei sunt aşa de rău plătiţi, încât n-ar avea din ce trăi şi din ce îşi susţinea familiile, dacă n-ar fi cuprinşi cu lucrul câmpului şi cu munca braţelor.⁷³

Pregătirea profesională a preoţilor din protopopiatul Orăştiei, la fel ca şi a majorităţii clerului din Episcopia de Făgăraş, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, se limita la câteva clase primare şi, în cea mai fericită situaţie, la absolvirea cursului de morală, numit „scurt”, întrucât consta în doar câteva luni de studiu, urmat la Blaj. Moştenire şcolară a secolului al XVIII-lea, gimnaziul şi seminarul greco-catolic din Blaj au numărat printre cei care le-au audiat cursurile şi elevi din Scaunul Orăştiei. Între 1802-1811, cursurile gimnaziului au fost audiate de 555 elevi, dintre aceştia 7 provenind din Scaunul Orăştiei. Tot la gimnaziu în anii 1833-1848, au fost consemnaţi 1.276 elevi, iar 3 dintre ei erau din Scaunul Orăştiei. Urmărind situaţia la seminarul diecezan în perioada 1832-1848, din observaţiile asupra celor 293 elevi reiese că 3 proveneau din Scaunul Orăştiei.⁷⁴

Imediat după revoluţia din 1848, Consistoriul din Blaj s-a confruntat cu greutăţile reclamate de parohii referitoare la absenţa preoţilor. Numirea parohilor şi a administratorilor parohiali în posturile vacante a continuat în ritm constant începând cu anul 1849. În urma asasinării preotului Pavel Sima de către maghiari în timpul revoluţiei din 1848, parohia Spini a devenit vacantă. La 4 noiembrie 1849, satul greco-catolic grăniceresc Spini face cunoscut protopopului Orăştiei, Nicolae Sanciali, că îl propune drept candidat de preot pe „dascălul nostru, Simion Todor, care foarte bună purtare are” şi cere primirea sa la cursurile Teologiei morale de la Blaj. Sătenii erau adepţi ai ideii de a numi preot dintre localnici, deoarece unui preot străin nu-i pot da „loc de casă şi casă gata sau simbrie în bani”.⁷⁵ Într-o scrisoare din 8 mai 1851, judele, juraţii şi bătrânii satului Spini cer Consistoriului din Blaj hirotonisirea candidatului lor de preot. Sătenii arată faptul că „în aceşti 3 ani de când suntem fără păstor sufletesc ne-am ajutat cum am cam putut cu preoţi din vecinatele sate, însă acum nu ne putem ajuta aşa cum ne-am ajutat până aici...”. Ei solicită Consistoriului sfinţirea lui Simion Todor „spre dorita bună mângâiere, ca să putem fi încă odată iar fericiţi”.⁷⁶ Candidatul propus va deveni parohul satului Spini în 1851 şi îl va păstori timp de 30 de ani, până la 1881.⁷⁷

⁷³ Ibidem, p. 147.

⁷⁴ Iacob Mărza, *Şcoală şi naţiune (Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale)*, Cluj-Napoca, 1987, p. 160, 162 şi 166.

⁷⁵ Simion Retegan, *Parohii, biserici şi preoţi greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849-1875): mărturii documentare*, Cluj-Napoca, 2006, p. 1.

⁷⁶ Ibidem, p. 18-19.

⁷⁷ D. Radu, op. cit., p. 396.

După restaurarea Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș și întemeierea a două noi Episcopii sufragane la Gherla și Lugoj, trebuia acoperită nevoia de preoți din noile dieceze. La începuturile sale Episcopia Lugojului s-a confruntat cu o mare lipsă de preoți, mai ales în comunele recent trecute la unire. Consistoriul a recurs la cele mai diverse soluții pentru a acoperi nevoia acută de preoți. De exemplu, locțiitorul de protopop din Orăștie, George Bercianu, a propus în 5 septembrie 1857 pe notarul Anton Balomir ca să fie numit preot în Balomir, după ce depune examenul din studiile teologice. În două sesiuni, din 7 și 23 septembrie, consistoriul a hotărât să se fixeze termenul pentru susținerea examenului și pentru a fi sfințit preot. Această improvizație a provocat o contestație împotriva celui desemnat să preia parohia Balomir. Văduva preotului Ilie Moga din Balomir a denunțat notarul Anton Balomir că nu este demn de a fi sfințit preot, deoarece a fost acuzat de mai mulți locuitori la guvern. Consistoriul a menținut termenul stabilit pentru depunerea examenului, dar a condiționat hirotonirea lui Anton Balomir de o dovadă că nu a fost acuzat sau cercetat în procese pentru cauze politice sau criminale.⁷⁸

Pentru a acoperi nevoile de preoți ale Diecezei Lugojului, episcopul Alexandru Dobra a aprobat deschiderea Școlii de preoți greco-catolici din cadrul mănăstirii Plosca. Cursurile au început la 14 martie 1859 la ele participând 5 candidați, printre ei aflându-se Ioan Lupulescu din Mărtinești și Samoilă Ciumașiu din Beriu. Materiile predate de Simion Ulpianu tinerilor candidați de preoți erau: „Santa Scriptură, Teologia dogmatică cu tainele, Istoria bisericească, Teologia morală, Pastoralul și Dreptul bisericesc”. În urma examenului susținut în prezența protopopului Ioan Fodor al Hunedoarei și a preotului-profesor Simion Ulpianu, tinerii primeau un „Absolutoriu teologic”. Certificatul de absolvire al tânărului Ioan Lupulescu din Mărtinești ne arată că la toate obiectele examinate a obținut clasificarea „Eminentia”. Urma un al doilea examen pentru tineri, la Lugoj, în fața Consistoriului episcopesc ca „să poată căpăta darul preoției”.⁷⁹ După absolvirea cursurilor teologice la Plosca, Samoilă Ciumașiu a fost hirotonit în anul 1860, funcționând ca paroh în Beriu până în anul 1883. Ioan Lupulescu a fost hirotonit în anul 1861, a funcționat ca preot în parohiile Spini, Turdaș, Orăștie, iar din anul 1864 la Mărtinești pentru peste 40 de ani.⁸⁰

Investigând starea eparhiilor greco-catolice românești privind instrucția teologică a clerului unit, constatăm că singura dintre episcopii, lipsită de un seminar și gimnaziu proprii era cea a Lugojului. Prin urmare, candidații la preoție erau îndreptați fie spre seminarul din Blaj, fie spre cele romano-catolice din Imperiu. Observații și constatări despre formația intelectuală a preoților uniți din Transilvania i-au prilejuit profesorului Joseph Fessler vizita nunțului apostolic

⁷⁸ N. Bocșan, op. cit., p. 42-43.

⁷⁹ Ioachim Lazăr, Din activitatea mănăstirii Plosca: școala de preoți greco-catolici (1859-1861), în „Corviniana”, an V, 1999, nr. 5, p. 178-180.

⁸⁰ D. Radu, op. cit., p. 384 și 548.

vienez Antonio de Luca din 1858 în Transilvania. Membru al delegației apostolice, profesorul Fessler are constatări preponderent nefavorabile la adresa educației promovate în Seminarul din Blaj: „Căci este un lucru foarte sigur și verificat cu prisosință că nu poți avea un cler bun fără o bună educație în seminarii. Și deja - ca să nu spun nimic de așa-zișii **moralisti**, care într-un interval de numai doi ani devin din țărani preoți și în Transilvania constituie aproape jumătate din întreaga preoție și uneori, deși au fost inițiați în ordinele sfinte, nu știu să facă nici măcar ritul lor liturgic -, educația în sine a celeilalte părți a clerului se chinuie sub apăsarea multor lipsuri: căci tinerii destinați stării clericale sunt educați ici și colo la întâmplare, cu speranța de a dobândi cuvenita judecată a acelor lucruri de care ei înșiși sunt foarte lipsiți, și, după ce se întorc în patrie, fiind deprinși de cele mai multe ori cu alte lucruri decât cu cele trebuință, în nemulțumirea de care sunt cuprinși, nu sunt de nici un ajutor populației sărace ci mai degrabă jinduiesc după demnități mai mari și după venituri mai grase”.⁸¹ Fessler propune înzestrarea corespunzătoare a clerului însoțită de o atribuire mai potrivită a parohiilor, cu scopul de a-i îndepărta de la preoție „pe acei țărani înmuiați doar preț de doi ani în sfintele învățături și de a pune încetul cu încetul în locul acelor neisprăviți niște preoți demni de Dumnezeu”. Pentru că, un cler instruit și cu o condiție mai bună „va fi în stare să instruiască mai bine pe credincioșii de rând atât în învățătura credinței cât și în deprinderea bunelor moravuri”.⁸²

Pentru a grăbi formarea de preoți, atât de necesari în parohiile vacante, în scurtul timp cât a rămas la Lugoj, episcopul Ioan Olteanu (1870-1873) a deschis un curs extraordinar de Teologie morală pentru candidații la preoție.⁸³ Numit episcop al Lugojului, în anul 1903, Vasile Hossu a redus numărul preoților moralisti. A obținut 350.000 de coroane pentru construcția Seminarului Teologic, pe care-l va deschide urmașul său, episcopul Valeriu Traian Frențiu în anul 1912.⁸⁴ În ceea ce privește sistemul de învățământ teologic din Blaj, el a fost amplificat de mitropolitul Ioan Vancea care, în 1879, a adăugat la studiile teoretice practica tipicului și a cântecului bisericesc. Profesorii seminariali puteau fi numai dintre doctorii în teologie, iar mitropolitul prezida personal examenele clerului tânăr.⁸⁵

Pregătirea profesională a preoților din protopopiatul Orăştiei, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele din secolul al XX-lea, se realiza în seminariile din Lugoj sau Blaj și, în cea mai fericită situație, în cele romano-catolice din Imperiu. Vom încerca în continuare să radiografiem un an din existența protopopiatului Orăştiei, evidențiind formația intelectuală a clerului local. Astfel, în

⁸¹ Ana Victoria Sima, Vizitele nunților apostolici vienezi în Transilvania (1855-1868). Documente, vol. II, Cluj-Napoca, 2003, p. 390.

⁸² Ibidem, p. 392.

⁸³ Biserica Română Unită. 250 de ani, p. 134.

⁸⁴ Ioan M. Bota, Locul și rolul Episcopiei Române Unite a Lugojului în viața poporului român: trecut, prezent și viitor, în „*** Trei sute de ani la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei”, Lugoj, 2001, p. 119-120.

⁸⁵ Biserica Română Unită. 250 de ani, p. 115.

anul 1903, cele 14 parohii și 7 filii ale protopopiatului Orăștiei erau deservite de un număr de 14 preoți și 15 cantori. Cele 5.651 de suflete erau păstorite, în marea lor majoritate, de teologi moraliști, cum ar fi: Aviron Balomir, hirotonit la 1899, în Balomir; Ioan Ciumașiu, hirotonit la 1891, în Beriu; Adam Lupșor, hirotonit la 1883, în Căstău; Ioan Lupulescu, hirotonit la 1861, în Mărtinești; Nicolae Lazăr, hirotonit la 1865, în Pricaz; Isidor Sodor, hirotonit la 1873, în Romoșel; Ioan Văidean, hirotonit la 1879, în Romos; Nicolae Muntean, hirotonit la 1875, în Șibot; Ioan Avram, hirotonit la 1881, în Spini și Iosif Popovici, hirotonit la 1888, în Vaidei. Pe lângă acești parohi de rând existau și parohi numiți teologi absolvenți (teologi sistematici), care păstoreau comunitățile de uniți din Cugir, Orăștie și Turdaș. În Cugir, cei 3.025 de credincioși greco-catolici erau îndrumați de doi parohi: Ioan Drăghici, hirotonit la 1869 și Teodor Crișan, hirotonit la 1886. Parohia Turdaș avea 218 suflete și era condusă de preotul Demetriu Iancu, hirotonit la 1875. În orașul Orăștie, cei 859 de credincioși uniți îl aveau în frunte pe parohul și protopopul de Orăștie, Iuliu Rațiu, hirotonit la 1886 și absolvent al teologiei de la Roma. Exista și o parohie vacantă, încă din anul 1901, cea din Sibișelu-Vechi.⁸⁶

Sarcinile preoților din Biserica Română Unită au fost cuprinse în capitolul IX al părții a doua din *Decretele* primului sinod provincial, care a avut loc în 1872 la Blaj. Astfel, parohul „este acela, pre carele episcopul îl pune preste un teritoriu anumit, dându-i putere ordinară, de a purta grijă de sufletele credincioșilor din acela”. Între îndatoririle preoților parohi intră următoarele: administrarea sacramentelor în afară de cel al hirotoniei, grija pentru buna desfășurare a cultului divin și pentru buna întreținere a locașului de cult, păstrarea rânduielii la încheierea logodnelor și a căsătoriilor, supravegherea moralității credincioșilor, predicarea cuvântului lui Dumnezeu, catehizare, sarcina de director școlar, dreptul de a folosi sigiliu propriu, de a participa la sinoadele diecezane și la alegerea episcopului. Aceleași drepturi și îndatoriri le au și administratorii parohiali.⁸⁷

Pentru ca preoții parohi să se achite de îndatoririle care le-au fost stabilite, comunele s-au preocupat de problema averilor și veniturilor parohiilor și preoților, un domeniu esențial pentru buna funcționare a protopopiatului. Situația materială precară a satelor a determinat mitropolia să obțină de la guvern un ajutor de 18.000 de florini anul pentru clerul simplu.⁸⁸ O preocupare constantă a episcopului de Lugoj a fost consolidarea fondurilor diecezane și a fundațiilor, menite a ușura soarta preoților, a orfanilor și a văduvelor lor.⁸⁹

Insuficiența veniturilor a rămas o problemă mereu actuală, iar pentru completarea veniturilor preoților și parohiilor au fost căutate diverse rezolvări. În parohia Orăștiei, la 1817, preotul Ioan Papp Ilieș a câștigat pentru parohie două pământuri de semănătură din partea unor credincioși care s-au oferit să susțină

⁸⁶ D. Radu, op. cit, p. 539, 542-543, 545, 547-549, 552-555 și 557.

⁸⁷ Apud C. Cârja, op. cit., p. 74.

⁸⁸ Biserica Română Unită. 250 de ani, p. 108.

⁸⁹ D. Radu, op. cit, p. 144-165.

biserica din punct de vedere material. Tot acel preot a edificat pe un teren cumpărat de el, cu cheltuielile sale, o casă, cu condiția ca ea să fie folosită de urmașii din neamul său în parohie, iar când neamul său nu ar mai fi, atunci casa să treacă în proprietatea bisericii.⁹⁰

În Turdaș, porțiunea canonică a fost obținută din alodiul comunei între anii 1825-1835, sub preotul Nicolae Szentivani.⁹¹ Pentru parohiile Șibot și Balomir, fostul preot în Șibot (în 1819), apoi vicar al Hațegului, Iovian Nobili, în anul 1841 a făcut o fundație de 1.500 florini cu scopul ca din venitul anual 2/3 părți să fie a parohilor din Șibot și Balomir și 1/3 a bisericilor de acolo. Vicarul Nobili își mai dorea ca „în prima zi a fiecărei luni să se celebreze o liturghie pentru piul fundator”.⁹² La Romoșel, porțiunea canonică a fost donată „din vechime” de un credincios cu numele David Manga.⁹³

Pentru a completa veniturile parohiei, locuitorii din Vaidei au cerut în 26 februarie 1857 aprobarea pentru vânzarea unui lot din pământul bisericii cu suma de 150 florini, cerere aprobată de consistoriul lugojean cu mențiunea că „din relațiunea protopopului rezultă că pământul nu aduce nici un folos”. Locuitorul protopopului din Orăștie a prezentat consistoriului, în 12 septembrie 1857, cererea locuitorilor greco-catolici din Cugir pentru a solicita guvernului un salariu corespunzător preotului și învățătorului unit de acolo.⁹⁴

Problema veniturilor a generat controverse și între membrii aceleiași confesiuni, de regulă între preoții din aceeași localitate. În 1858, credincioșii din Șibot au înaintat consistoriului o suplică împotriva protopopului Ioan Papp Ilieș, care a luat de la biserica din localitate un contract al bisericii în valoare de 180 florini pentru a obține banii de la debitori, dar nu a mai restituit nici banii, nici contractul. Locuitorii greco-catolici din Șibot s-au plâns și împotriva preotului local, Ilie Moga, pentru modul cum administra și utiliza banii bisericii, fără a da socoteală curatorilor, folosind pentru nevoile proprii 20 florini anual, sumă ce aparținea fundației întemeiată de fostul vicar al Hațegului, Nobili, pentru nevoile bisericii din Șibot. Consistoriul a hotărât la 23 martie 1858 să se pună capăt acestor practici, preotul să prezinte regulat socotelile bisericii, iar fondul fundației Nobili să fie folosit în scopul pentru care a fost creat.⁹⁵

Bisericile greco-catolice române din Scaunul Orăștiei s-au îngrijit de averile și veniturile parohiilor, care au crescut an de an fiind alimentate prin grija arhierilor, prin concursul clerului și prin dărnicia unora dintre credincioșii lor. Astfel, în anul 1903, cele 14 parohii și 7 filii din protopopiatul Orăștiei aveau împreună următoarele venituri: în bani 2.146 coroane și 7 fileri, iar în realități 210 iugăre și 824 stânjeni. Averile acestor biserici însumau: în bani 20.423 coroane și

⁹⁰ Ibidem, p. 389.

⁹¹ Ibidem, p. 397.

⁹² Ibidem, p. 383 și 395.

⁹³ Ibidem, p. 391.

⁹⁴ N. Bocșan, op. cit., p. 46 și 48.

⁹⁵ Ibidem, p. 49-50.

12 fileri, iar în realitate 59 iugăre și 354 stâneni.⁹⁶ Aceste venituri și averi nu erau mari, dar în comparație cu mărimea parohiilor și cu greutatea și lipsurile nenumărate cu care s-au confruntat, ele erau importante.

De altfel, preoții greco-catolici din protopopiatul Orăștiei cu o stare materială precară au primit ajutorul de stat (congrua) acordat preoților de către statul maghiar, indiferent de confesiune. Implicarea statului în remunerarea, chiar dacă într-o măsură redusă, a preoților greco-catolice, mai întâi prin acordarea așa-numitului subsidiu împărătesc (1863-1898), înlocuit apoi cu ajutorul de stat, numit congrua, s-a concretizat într-o vizibilă îmbunătățire a stării materiale a acestei categorii sociale. În anul 1903, de ajutor de stat (congrua) au beneficiat preoții din 13 parohii situate în protopopiatul Orăștiei, suma ridicându-se la 4.922 coroane și 72 fileri. Singurul paroh care nu primea congrua era cel din satul Spini.⁹⁷

Bisericele și casele parohiale între 1867-1914. Problema edificiilor de cult a preocupat sistematic protopopiatul, interesat să asigure fiecare comunitate cu o biserică sau o capelă. Dificultățile au fost numeroase dar, pe lângă autoritățile statului care au susținut consecvent Biserica greco-catolică, au existat și credincioși care s-au oferit să o susțină din punct de vedere material. Desigur că, pentru greco-catolicii din zona Orăștiei, efortul material și spiritual a întâmpinat dificultăți, în special, până la cumpărarea și amenajarea primei capele și mai apoi până la zidirea bisericii în care cu regularitate se oficiau slujbele religioase pentru credincioși.

Sprijiniți financiar și spiritual de către episcopii de Alba-Iulia și Făgăraș, episcopii de Lugoj, protopopii de Orăștie, autoritățile statului și credincioși, preoții au trudit la înălțarea lăcașelor de cult și la dotarea lor cu obiectele de cult necesare. Efortul lor considerabil pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea a făcut ca, în anul 1903, toate cele 14 parohii ale protopopiatului Orăștiei să dispună de biserici construite din piatră, iar în 6 dintre parohii să existe și case parohiale, proprii, din piatră.

Pentru a contura acest efort material depus de către preoții și credincioșii greco-catolici, vom oferi câteva date biografice despre bisericile din protopopiatul Orăștiei. Biserica din Balomir cu hramul „Prea Sfânta Treime” a fost construită în anul 1831, pe cheltuiala comunei bisericești, cu 3.000 de florini. La această sumă a contribuit și guvernul țării cu 1.000 de florini. La Beriu, biserica cu hramul „Adormirea P.C.V. Maria” a fost edificată în anul 1861, pe un teren donat de preotul Samoilă Ciumașiu și cu ajutor din partea lui Iosif Ștefănie și Ioan Ciumașiu (paroh din 1891). Parohia Căstău avea o biserică cu hramul „Adormirea P.C.V. Maria” care a fost construită în anul 1836 pe cheltuiala comunei bisericești. Biserica din Mărtinești cu hramul „SS Arhangheli” a fost edificată în anul 1831, pe cheltuiala comunei bisericești. La Pricaz, biserica cu hramul „SS Arhangheli” a fost construită în anul 1846, cu 2.400 florini, pe cheltuiala preotului Ioan Stoian. Instalat ca paroh în anul 1818, preotul Stoian în lipsa unei biserici, a cumpărat cu

⁹⁶ D. Radu, op. cit., p. 402-403.

⁹⁷ Ibidem, p. 384-401.

banii săi o casă în care a servit timp de 10 ani. Ruinându-se casa, greco-catolicii au ținut cultul divin împreună cu ortodocșii în biserica acestora, timp de 15 ani. Apoi, o odaie din locuința parohului le-a servit drept capelă până în anul 1846, când s-a edificat biserica.⁹⁸

Parohia Romoșel avea o biserică cu hramul „Adormirea P.C.V. Maria” care a fost edificată în anul 1839. A existat și un alt edificiu, mai vechi, ale cărui ruine se puteau vedea în cimitirul parohiei. Vechimea acelui edificiu era dovedită de inscripția din anul 1684 aflată pe un scaun, ce se păstra în biserică. La Romos, biserica a fost construită în anul 1823 cu suma de 4.506 florini, banii fiind luați din casa alodială ca urmare a decretului împărătesc nr. 3736 din 8 noiembrie 1822, dat în urma intervenției judei regesc al Orăștiei, Leopold Benedict. Biserica din Sibișelu-Vechi cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul” a fost edificată în anul 1873, cu 4.000 de florini, pe cheltuiala preotului Nicolae Avram și a lui Aron Sîrbu. Parohia Șibot avea o biserică ridicată în anul 1835 pe cheltuiala comunei bisericești. La Spîni, biserica cu hramul „Prea Sf. Treime” a fost construită, după mutarea hotarului satului, pe cheltuiala erariului, în anul 1891. Biserica din Turdaș cu hramul „Pogorârea Spiritului Sfânt” a fost edificată în anul 1774. Parohia Vaidei avea o biserică cu hramul „Adormirea P.C.V. Maria” care a fost edificată în anul 1821, pe cheltuiala episcopului Ioan Bob.⁹⁹

Bisericile din Cugir și Orăștie nu au fost doar simple biserici parohiale, ci și centre spirituale ale protopopiatului, în funcție de locul în care și-au avut reședința protopopii. Biserica din Cugir cu hramul „Sf. Treime” a fost zidită în anul 1809, pe cheltuiala regimentului grăniceresc. În decursul timpului, biserica a suferit mai multe reparații, îndeosebi la turlă, suportate din casa alodială: 1869, 1880-1881, 1886 (100 florini), 1887 (200 florini), 1894 (599 florini). Biserica a fost pictată în anul 1809 de către Ioan Zugrav din Poiana. În 1899, credincioșii din Cugir cer consistoriului din Lugoj aprobare să picteze biserica după modelul uneia din Viena, dar li se răspunde că este suficient dacă o vor lua drept model pe cea din Lugoj. Biserica deținea numeroase obiecte de valoare artistică și istorică (icoane, potir, sfeșnice, cruci) și o bibliotecă parohială cuprinzând vechi tipărituri.¹⁰⁰

Biserica din Orăștie a fost edificată în anul 1742 de către preotul Oprea Pop Ilieș și Pavel Socaci, la stăruința cărora s-a donat și grădina de lângă biserică. În anul 1810 arzând biserica cea veche, s-a zidit altă biserică prin parohul Ioan Papp Ilieș, lucrările încheindu-se în 1817, la ele contribuind financiar și împăratul Ferdinand cu 160 de florini. În același timp s-a câștigat și porțiune canonică, în ciuda opoziției sașilor din oraș. Noua biserică avea hramul „Sf. Nicolae”.¹⁰¹ În decursul timpului, biserica a suferit mai multe reparații, dar a ajuns șubredă și necorespunzătoare. Începând cu protopopul Valeriu Traian Frențiu, pe care episcopul

⁹⁸ Ibidem, p. 384-385, 388, 390-391.

⁹⁹ Ibidem, p. 391-398 și 400.

¹⁰⁰ *** Cugir 500 (1493-1993), Sibiu, 1993, p. 142-149.

¹⁰¹ D. Radu, op. cit., p. 389-390.

Vasile Hossu l-a îndemnat să ia „măsurile corespunzătoare pentru ca acolo să se zidească, cu timpul, biserică și casă parohială corespunzătoare”, demersurile pentru edificarea unui nou lăcaș de cult s-au amplificat, fiind finalizate de către protopopul Ioan I. Jenea.¹⁰²

O problemă aparte referitoare la starea materială a parohiilor era cea a caselor parohiale. Demersurile în acest sens au avut un succes parțial, astfel încât în 1903 aproape jumătate dintre satele protopopiatului Orăștiei dispuneau de case parohiale. Explicații pentru numărul redus de case parohiale din protopopiat pot fi găsite atât în faptul că majoritatea preoților erau localnici și locuiau în propria lor casă, cât și în starea economică precară a comunităților din zona Orăștiei.

În anul 1903, în districtul protopopesesc al Orăștiei, dintre cele 14 comunități, doar 6 dispuneau de case parohiale, cu precizarea că în Cugir existau două. Majoritatea caselor parohiale au fost edificate de către comunități sau cumpărate pe cheltuiala comunelor bisericești. Se impune apoi precizat faptul că cele existente erau într-o stare bună, fiind ridicate din piatră (Cugir, Orăștie, Șibot, Spini, Turdaș), cu excepția casei parohiale din Vaidei, edificată din lemn.¹⁰³ În Cugir existau două case parohiale, aflate sub patronajul comunei politice Cugir, fără drept de prezentare. La Orăștie, casa parohială a fost cumpărată în anul 1887 cu 1.340 florini și 2 creițari, pe cheltuiala comunei bisericești. Casa parohială din Șibot era construită în anul 1877, pe cheltuiala comunei bisericești. Satul Spini avea o casă parohială zidită în anul 1891, pe cheltuiala comunei bisericești. În Turdaș, casa parohială a fost construită în anul 1841, pe cheltuiala comunei bisericești. Singura casă parohială din lemn de pe teritoriul protopopiatului Orăștiei era cea din satul Vaidei, și a fost cumpărată în anul 1899.¹⁰⁴

Problema caselor parohiale era însă departe de a fi soluționată, întrucât chiar și comunități mari, precum Romos (420 credincioși), Romoșel (172 credincioși) sau Mărtinești (147 credincioși) se numărau printre parohiile fără casă parohială. La acestea se adăugau, firește, comunități mici, cum ar fi Balomir, Beriu, Căstău, Pricaz sau Sibișelu-Vechi.¹⁰⁵ În decursul timpului, protopopii s-au îngrijit să încheie contracte de lucrări pentru repararea caselor parohiale, cu meșterii locali. În anul 1904, protopopul Valeriu Traian Frențiu a încheiat două astfel de contracte, în valoare de 377 coroane și 80 fileri, cu meșterii Dumitru Martin și Ioan Metea, lucrările urmând să se execute „la casa parohială din loc și la casa vecină cu aceasta, care ambele formează proprietatea bisericii greco-catolice din Orăștie”.¹⁰⁶ Un alt protopop, Ioan I. Jenea, a alocat în anul 1914 suma de 132 coroane și 72 fileri pentru repararea bisericii și a casei parohiale din Orăștie.¹⁰⁷ Sprijiniți financiar

¹⁰² Ioachim Lazăr, *Viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei, Ioan I. Jenea (1914-1934)*, în „Sargetia”, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 324.

¹⁰³ D. Radu, op. cit., p. 402.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 387, 390, 395-396, 398 și 400.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 402.

¹⁰⁶ I. Lazăr, Dr. V. Tr. Frențiu..., p. 165.

¹⁰⁷ Idem, *Din viața și activitatea...*, p. 325.

și spiritual de către forurile bisericești superioare și de credincioși, preoții și protopopii din zona Orăștiei au reacții de solitudine pornite din răspunderea morală pe care au avut-o față de enoriași.

Ca o concluzie finală, se poate afirma că, în perioada 1867-1914, Scaunul Orăștiei oferă imaginea unui teritoriu locuit de populații diverse, în care, alături de români, trăia un întreg mozaic de etnii (maghiari, germani, țigani, slovaci, cehi, ruteni, croați, sârbi, evrei), grupuri lingvistice și religioase (romano – catolici, reformați, evanghelici, unitarieni, israeliți). Românii și opțiunile religioase ale acestora (ortodoxie și greco-catolicism) își vor găsi și ei locul în contextul Scaunului Orăștiei, ca un interesant element de specificitate al acestuia. Biserica, una dintre instituțiile cheie ale românilor din Austro-Ungaria, cu toate scăderile inerente unor condiții precum cele din Transilvania, a fost de neînlocuit și în viața românilor din Scaunul Orăștiei. Fără asistența sa la conservarea limbii și a religiei, a specificului lor, ei ar fi fost supuși deznaționalizării, dispariției lor ca popor și națiune. Bisericile greco-catolice din Scaunul Orăștiei, în perioada 1867-1914, au avut o evoluție sinuoasă, dar ascendentă, cu toate obstacolele și piedicile avute de înfruntat. Cu toate greutățile întâmpinate, de multe ori preoții și protopopii și-au depășit sfera îngustă a obligațiilor lor profesionale și s-au angrenat în acțiuni care priveau întreaga comunitate sau chiar întreaga națiune. Prin întreaga lor activitate, preoții greco-catolici din Scaunul Orăștiei, alături de cei din toate provinciile aflate sub dominație străină, vor contribui la susținerea și progresul națiunii române.

THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN THE DISTRICT OF ORĂȘTIE BETWEEN 1867-1914

Abstract

Shortly after the unification with the Church of Rome, the Greek-Catholic believers in the District of Orastie were organised in a rectorate and parishes at a local level. The rectors had their residence in Balomir, Cugir and Orastie. In the middle of the 18th century the religious unification was contested, which led to local movements of revolt. At a confessional level, the statistics of the period show the consequences of the religious problems in the District of Orastie through a decreasing number of priests and believers.

Between 1867-1914 the Greek-Catholic Church in the District of Orastie was under the jurisdiction of the Bishopric of Lugoj, having a reduced number of parishes and believers. As for the competence field, this rectorate had the Greek-Catholic parishes in the villages around Orastie and Cugir under its subordination. The rectors and priests in the area of Orastie carried on a good activity in the religious, educational, administrative and political fields. To a greater extent, due to their efforts, the Romanians will find their own place in the multiethnic and pluriconfessional scene of the area during the dual period, as an element of specificity of the District of Orastie.